

MARIA-SVITEN I LITSLENA KYRKA

Av BENGT INGMAR KILSTRÖM

Bland de många ikonografiska problem, som de år 1948 framtagna målningarna i Litslena kyrka rymmer, har ett av de mest svårlösta varit en Maria-svit av ovanlig omfattning. Dess tolkning vill denna uppsats söka giva. Maria-sviten, som delvis är svårt skadad, företer i vissa stycken släktskap med andra framställningar av Marias förhistoria och barndom samt händelserna i hennes liv och kring hennes död, men samtidigt finnes i denna mycket långa svit så ovanliga inslag, att deras motsvarigheter hos oss äro avgjort sällsynta.

Serien börjar i det västligaste valvkvarterets norra kappalängst ned i dess västra hörn och fortsätter sedan i riktningen väster-öster utefter de norra valvkappornas nederdelar; men ur denna serie har — som vi i det följande skola se — gjorts en utbrytning, vilken placerats i det västligaste valvets södra kapp.¹

De fyra framställningar i denna svit, som återfinnas i det västligaste valvets norra kapp, bereda inga större svårigheter ur tolkningssynpunkt. Det är legenden om Marias föräldrar, Joachim och Anna², som inleder Maria-sviten. Den första bilden föreställer Joachims avvisande från templet, då han kommit för att offra, bild 1. Man ser en präst vid altaret, som avvisar Joachim, men bakom denne skymtar en ängel — tydligen en fingervisning om Joachims rättfärdighet. Orsaken till att Joachim avvisades från altaret var ju, att han var barnlös. Bild nummer två föreställer Joachim hos boskapsherdarna i öknen, dit han tagit sin tillflykt efter intermezzot i Jerusalem, bild 2. På bilden synes den ängel, som tillkännagav Guds budskap till Joachim att hans böner voro hörda av Gud och som

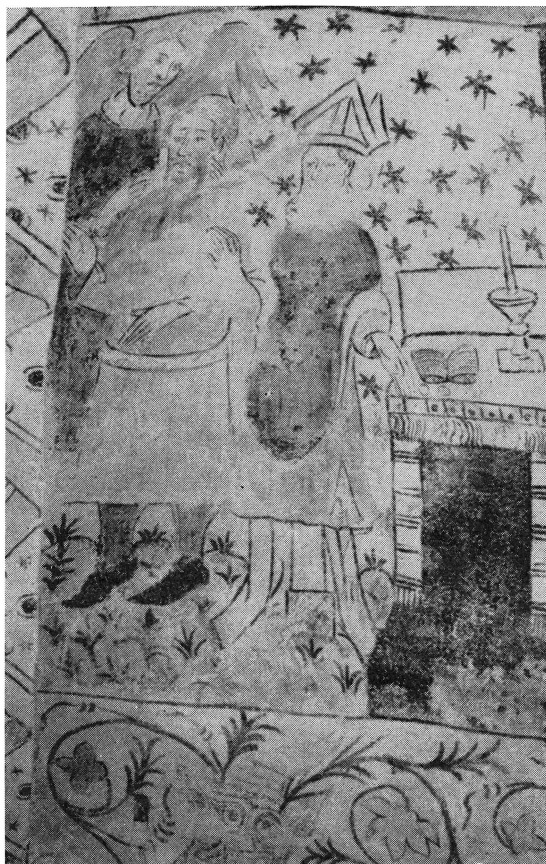

Bild 1. Joachim avvisas från templet.

uppmnade honom att bege sig till Gyllene Porten i Jerusalem, där han skulle möta sin hustru Anna; Anna fick samtidigt ett besök av ängeln med uppmaning att gå och möta sin man på nämnda plats. Denna scen är icke framställd i Litslena kyrka men finnes t. ex. i Tolfte kyrka.³ Bild nummer tre i vår serie återger nu Joachims och Annas möte i Porta Aurea; även denna gång avbildas en ängel som beskyddare bakom Joachim, bild 3. Bild nummer fyra återger Marias födelse, bild 4. Anna

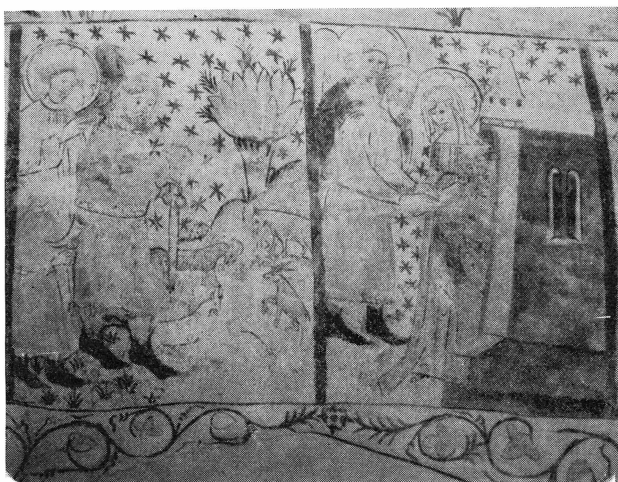

Bild 2—3. Joachim hos herdarna (t. v.) samt mötet i Porta Aurea (t. h.).

Bild 4. Marias födelse.

Bild 5—6. Maria föres till templet (t. v.); den heliga familjen i arbete (t. h.).

sitter i en säng och håller i knäet sin nyfödda dotter. Vid sängens kortända står Joachim, som förundrad sträcker fram sina händer. Mitt för sängen står »barnmorskan», som räcker fram ett dryckeskärl åt Anna.⁴ — Det kan förtjäna påpekats, att över de fyra bilderna i denna valvkappa avbildas Adam grävande och Eva spinnande efter utvisandet ur paradiset. Förvisso ligger det en symbolisk tanke bakom denna sammankoppling av människosläktets fallna urföräldrar och Guds Moders föräldrapar.

Nästa bild i serien påträffa vi längst ned i det västra hörnet i nästa través norra kappa, alltså på den andra sidan om den gördelbåge, vid vilken bild nummer fyra slutade. Även denna framställning kan utan svårigheter tolkas. Det är legendens berättelse om den treåriga Marias förande till templet, bild 5. »Som en fullvuxen gick det tre år gamla barnet uppför de femton trappstegen till Guds altare», berättar legenden.⁵ Maria är här också avbildad som en stor flicka. Man ser föräldrarna

Bild 7—8. Maria mottager uppenbarelsen om sin död (t. v.); apostlarna församlade vid den heliga Jungfruns dödsbädd (t. h.).

överlämna dottern åt översteprästen; till yttermera visso stå också namnen utsatta på personerna: Anna, Joachim, Maria, Isachar. Även till denna scen har Skepptuna-skåpet en intressant parallell.

Det är först efter denna bild som de verkliga svårigheterna börja infinna sig. Här lämnar nu konstnären legenden och framställer icke — såsom t. ex. Skepptuna-skåpet — Marias och Josefs trolovning. Ej heller finnes några av berättelserna från Marias vistelse i templet illustrerade. Bild nummer sex i serien, en i vårt land kanske unik bild, framställer nu plötsligt den heliga familjen, men i en högst vardaglig miljö: Josef står vid sin snickarbänk, Jesus sitter på golvet med krona på huvudet läsande i en bok och Maria sitter och spinner under det att en ängel synes sväva ned mot henne, bild 6. Innan vi

Bild 9. Jungfrun fångar enhörningen.

ingå på en närmare tolkning av denna märkliga scen, skall det påpekas, att före densamma den utbrytning ägt rum, som vi ovan antytt. På det västligaste valvets södra kappå återfinnas, ehuru starkt defekta, följande scener räknat från öster till väster: Jungfru Marias bebådelse, Marias och Elisabets möte, Jesu födelse samt de vise männens tillbedjan, alltså den vanliga serien framställningar av Lukasevangeliets skildringar i dess första och andra kapitel jämte Matteusevangeliets berättelse om de vise männen.

Vi återvända nu till bild sex i vår serie. Bilden är delvis rätt illa åtgången. Av Josef är det mesta borta, men både timmermansyxan och snickarbänken äro fullt skönjbara och under bilden står till yttermera visso att läsa namnet Joseph. Framställningen av Jesusbarnet läsande i bok torde vilja framhäva gossens tidigt ådagalagda vishet och lärdom. Mer svårtydd är den ängel, som besöker den spinnande Maria. Det kan ju här inte

Bild 10. Marie kröning.

vara fråga om någon bebådelsescen. Det troliga är emellertid, att vi här ha en reminiscens från skildringen av Marias dagordning i templet, om vilken legenden säger: »Hon skiftade dagen i tre tider: från gryningen till tredje timmen var hon ständigt ... i bön ...; från ters och till non satt hon vid väv eller slända eller nål, från non var hon åter i bön som förut till dess Guds ängel kom med hennes föda. Dag för dag var han hennes skaffare och gudomlige beskyddare.»⁷ Även bild nummer sju i serien erbjuder problem för den ikonografiska tolkningen. Man ser Maria — såsom vid bebådelsen — stå vid en pulpet, på vilken en bok vilar; från rymden svävar en ängel ned mot henne, hållande ett långt språkband, vars i mycket defekt tillstånd bevarade innehåll är nästan omöjligt att läsa, bild 7. I varje fall har språkbandet inte någonting med den vanliga bebådelsen att göra: denna scen har ju redan före-

kommit. Dessutom är bilden placerad efter framställningen av den heliga familjen. För att kunna tolka »bebådelsescenen» måste vi i stället ge akt på den följande bilden, seriens bild åtta; densamma föreställer Den heliga Jungfruns död. Det torde därför icke råda något tvivel om att bild nummer sju föreställer bebådelsen för Maria om hennes förestående död. Om ängelns bebådande av Marias död berättar legenden, att då Guds Moder var 72 år gammal fick hon besök av Guds ängel, som lämnade henne en palmkvist från paradiset och yttrade orden: »Se, min fru, denna palmkvist förde jag med till dig från paradiset. Den skall bäras framför din bår tre dagar här- efter. Din käre son bidar dig med ära och heder.»⁸ På bilden i Litslena kyrka, som är ganska svårt skadad, kan man inte se, om ängeln bär någon palmkvist i handen eller ej, inte heller är det möjligt att identifiera inskriptionen på språkbandet, vars sporadiskt bevarade bokstäver äro för få eller för otydliga för att tillåta en tolkning. Bildens placering torde dock vara borgen nog för en tolkning av scenen som Marias bebådelse om sin död. En liknande framställning finnes i vårt land i Dädesjö kyrka.⁹

Bild nummer åtta i Maria-sviten föreställer, som nämnts, Den heliga Jungfruns död. Man ser madonnan liggande i en säng, omgiven av apostlarna¹⁰, och från skyn synes Kristus komma för att hämta sin moders själ, bild 8. Han är omgiven av änglar, som svänga sina rökelsekar. Dessa fyra bilder i den tredje travéens norra valvkappa avgränsas ovanförr av en framställning av Jungfrun och enhörningen, Gudsmoderssymbolen par préférence (bild 9).¹¹

Frågan är nu, om Maria-sviten är slut i och med denna bild. Nästa travé, den tredje från väster räknat och den andra österifrån sett, har i den norra valvkappan haft en serie på fyra bilder, anordnad på samma sätt som i de nyss skildrade fallen. De fyra bilderna i denna valvkappa, liksom bilden ovanför dem, äro mycket defekta och delvis helt förstörda, varför det ej kan avgöras vad de föreställt. Fullt klart är emellertid, att den första bilden i serien, den som gränsar närmast intill

Marias död, föreställer en sjuksäng eller ett dödsläger. Om det här är fråga om en fortsättning på serien, skulle denna scen kunna tänkas föreställa likets tvgning¹², medan de följande scenerna möjligen skulle kunna ha föreställt Marias jordafärd, uppståndelse och himmelsfärd¹³. Men detta är en fråga, som t. v. måste lämnas öppen. Till hypotesens försvar kan också andragas, att i nästa travé (kortravéen) i den norra valvkappan Marias kröning, slutfasen i Marialegenden, bild 10, avbildas. På nämnda bild ser man Gud Fader¹⁴ och Maria sittande på en tron. Gud Fader sträcker välsignande sin högra hand mot Maria, vilken i from andakt böjer sig mot honom. Bilden omges av ett synnerligen vackert och mycket unikt ramverk. Framställningen av Marias kröning i Litslena kyrka bildar även i sitt ganska skadade skick en vacker och värdig slutvinjett till kyrkans skildring av Guds Moders liv sådant vi känna det från legendens och Bibelns värld. För medeltidsmänniskan var ju gränsen dem emellan icke så skarpt dragen.

NOTER.

¹ En katalog över målningarna i Litslena kyrka återfinnes i Upplands kyrkor, II, sid. 228 ff. Vid dess upprättande hade förf. ännu icke definitivt löst det problem, som här behandlas, varför föreliggande uppsats ifråga om Maria-sviten utgör en komplettering till nämnda bildkatalog.

² Legendan om Marias föräldrar återgives bl. a. i Legender från Sveriges medeltid, I, vars första kapitel, Vår fru (sid. 7 ff.), inledes med skildringen av Marias föräldrar.

³ Jfr Uppland 1950, sid. 91.

⁴ En intressant variantform till denna scen finnes målad på altarskåpet i Skepptuna kyrka, där den nyfödda flickan på bilden synes erhålla sitt första bad. (Kanske avser kvinnan med kannan i handen i Litslena också att bada barnet.)

⁵ Legender från Sveriges medeltid, I, sid. 8.

⁶ Avbildningar av den heliga familjen i arbete återfinnas t. ex. i Einblattdrucke des 15. Jahrhunderts, band 14, plansch 4. På denna bild hugger Josef med yxa, Jesus läser och Maria spinner. I bakgrunden synes en ängel klättra ned för en stega.

⁷ Legender från Sveriges medeltid, I, sid. 8. — Ters och non äro namn på de tidegärder, som bedjas kl. 9 resp. kl. 15.

⁸ A. a., sid. 11 f. Jfr YRJÖ HIRN, *Det gyllene skrinet*, sid. 396. Legenderna, som är mycket utförliga, återges i dessa arbeten i sin helhet, vilket här icke kunnat ske av utrymmesskäl.

⁹ Jfr ANDREAS LINDBLOM, *La peinture gotique*, sid. 91: »L'annonciation de la Dormition de la Vierge. L'ange Gabriel parait comme dans n:o 5 (Bebådelsescenen). Sur sa tête, un chapel de fleurs. Sur un phylactère $\text{P} \text{I} \text{B} \text{I} \text{I} \text{I}$ (Gabreal). Marie porte un riche costume avec voile et couronne; elle tient un livre.» Jfr OTTO RYDBECK, *Dädesjö kyrka*, sid. 18 och fig. 10.

¹⁰ Enligt legenden hade Maria vid bebådelsen om sin död bätt ängeln att »alla mina bröder apostlarna måtte vara när mig den stund jag uppgiver andan». (Legender, sid. 11.) Så skedde ock.

¹¹ Jfr DICK HELANDER, *Kristna symboler*, sid. 24 f. samt Uppland 1950, sid. 90.

¹² Jfr Legender från Sveriges medeltid, sid. 12.

¹³ I S. Råda kyrka finns en Mariasvit, som jämte Litslena kyrkas, är en av vårt lands märkligaste. Där förekomma bl. a. scenerna Marias begravning, uppståndelse och himmelsfärd (jfr Tord O:son Nordberg, *Södra Råda gamla kyrka*, sid. 30). Ingenting synes hindra, att dessa motiv avbildats i denna valvkappa i Litslena. Man kan t. o. m. tydligt skönja tinnarna och tornen av en stad (= Det himmelska Jerusalem) på den sista bilden. Bilden av Marie himmelsfärd i S. Råda innehåller just bilden av en sådan stad. — Det förtjänar också påpekas, att slutbilden, Marie kröning, är mycket likartad i de båda kyrkorna.

¹⁴ Det är ovisst, om bilden föreställer Kristus eller Gud Fader. Kanske är det riktigast att säga Kristus representerande Gud Fader (jfr Joh. 14: 9).